

Tankefrihetens villkor

I dag vill jag tala om tankefrihetens villkor.

Vi talar ofta om yttrandefrihet –
men *tankefrihet* är något annat.

Det handlar inte bara om vad man får säga,
utan om vilka förutsättningar som finns
för att tänka överhuvudtaget.

Tankefrihet är inte en rättighet som existerar i ett tomrum.

Det är snarare ett *ekologiskt tillstånd* –
ett sätt att leva tillsammans
där tanke får ta tid,
där oenighet inte är ett hot,
och där det gemensamma samtalet fortfarande bärs av förtroende.

Men denna ekologi förändras snabbt.

Det vi kallar offentligheten rör sig i dag på ett annat sätt.

Den idealbild vi ibland bär med oss –
en långsammare offentlighet,

formad av redaktionella val
och med utrymme för eftertanke –
var kanske aldrig helt verklig.

Men något har ändå skiftat.

Tempot har ökat, förväntningarna likaså.

Det som sägs ska genast förstås, värderas och spridas –
eller avfärdas.

Vi ser denna förändring också
i samtal som en gång bar en annan typ av tyngd:
i seminarier,
i redaktionella möten,
i offentliga diskussioner.

De senare har delvis omformats
till platser där få längre orkar vara.
Kommentarsfält som en gång tänktes som rum för deltagande
har blivit zoner som är svåra att vistas i –
inte därför att människor saknar förmåga att samtala,
utan därför att de strukturer som omger dessa digitala rum

förstärker det mest reaktiva,
det mest provokativa,
det som triggar mest respons.

Många har därför dragit sig tillbaka.
Det är inte tystnaden som har brett ut sig,
utan snarare frånvaron av dem
som en gång höll samtalet levande.

I deras ställe fylls utrymmet
av röster som använder teknologin mer målmedvetet:
grupper och intressen
som förstått hur man driver uppmärksamhetens ekonomi,
hur man dominerar flödet
genom volym, precision
eller ren uthållighet.

Och plattformsägarna själva
visar sig ofta oförmögna eller ovilliga att hantera detta.
Kanske inte av illvilja i första hand,
utan därför att *moderering inte är kärnverksamhet*:

den ligger i konflikt med logiken
som driver systemen framåt.

Tillspetsning genererar engagemang,
och engagemang är det som håller plattformarna vid liv.

Resultatet blir en offentlighet i obalans –
en plats som fortfarande finns,
men där rytmen, tonen och tempot
allt oftare ligger utanför tankens räckvidd.

Den här obalansen är ingen slump.
Den är ett resultat av hur dagens tekniska infrastrukturer
faktiskt är konstruerade –
vilka logiker de förstärker,
vilka röster de ger utrymme åt,
och vilka de lämnar därhän.

De system som en gång lovade öppenhet och utbyte
stys i dag av ett fåtal globala aktörer –
aktörer som genom sina algoritmer avgör

vad vi ser,
vad som lyfts fram,
och vad som osynliggörs.

I den här miljön förändras också villkoren
för tänkandets frihet.

När så mycket av vårt utbyte sker
i plattformar som optimerar varje interaktion för engagemang,
då riskerar det eftertänksamma samtalet att bli en anomali –
något som inte längre ryms i den förväntade rytmen.

Tankefrihet kräver en viss *långsamhet*,
förmågan att stanna upp,
att tveka,
att inte veta.

Men våra system premierar det motsatta:
snabb respons, tydlig position, mätbar effekt.

Det blir allt svårare att tänka tillsammans

i den takt som förståelse kräver.

Vi kan se det också inom akademien.

Universitetet, som en gång byggde sin auktoritet
på den fria bildningen,
är i dag djupt beroende av samma tekniska miljöer.

Vi arbetar, kommunicerar och publicerar
inom ekosystem som drivs av kommersiella logiker
och datainsamling.

Vi märker det i undervisningen,
där allt fler moment pressas in i allt tajtare ramar.

Seminarier som en gång gav utrymme
för att pröva tankar på väg –
att tveka, omformulera, missförstå och börja om –
blir nu lätt presentationer av färdiga svar.

Det märks också i forskningen,
där det systematiska sökandet efter förståelse

allt oftare måste anpassas
till en logik av mätbara resultat –
och till en samhällsnytta som på förhand är definierad.

Som om forskning *redan från början*
skulle veta vad den ska komma fram till.

Akademien är fortfarande en plats för eftertanke och bildning.
Men den är också allt tydligare ett ekosystem
som bär samma logiker som det omgivande samhället:
effektivitet, responsivitet, mätbarhet.

Det är en miljö där tankens bana lätt formas
innan den tar fart –
inte av idéernas egen tyngd,
utan av strukturerna som omger dem.

Det handlar inte bara om vad vi tänker om,
utan hur vi tillåts tänka –
och var.

Vi behöver därför fråga oss:

Hur kan vi värna tankefriheten
i en värld som premierar effektivitet
framför eftertanke?

Kanske måste vi börja i det lilla.

I de gemensamma rum
där tanke fortfarande kan få vara långsam.

I seminariet.

I samtalet.

I läsningen.

Platser där ord
inte omedelbart kräver ställningstagande,
utan får sväva ett ögonblick i ovisshet.

För tankefriheten är inte bara en fråga
om att stå emot yttre hot.

Den kräver att vi bevarar förmågan
att själva stå ut med oenighet,
oklarhet
och fördröjning –

att inte låta *prestationskrav*
ersätta omdöme.

Om det fria ordet är demokratins språk,
så är det fria tänkandet dess tystare infrastruktur.

Och just denna tystnad –
den långsamma rytmen,
den reflekterande tvekan –
upplevs nu som en belastning snarare än en möjlighet.

Som något som stör
mer än det bär.

Demokratin dör inte först
när någon förbjuder oss att tala.

Den börjar vittra redan
när vi slutar lyssna,
när vi inte längre ges tid att tänka,
när själva tanken blir ett hinder
i den automatiserade rytmen.

Men om eftertanken upplevs som ett störningsmoment –
ett avbrott i förväntningen att alltid prestera –

då blir det alltmer angeläget
att bevaka de villkor
där förståelse överhuvudtaget kan ta form.

I en tid som formar oss
genom snabbhet, prestation och förutsägelse
blir själva förmågan att tänka långsamt,
att tänka tillsammans,
också en form av motstånd.

En del av detta motstånd

återfinns i modet att inte agera.

I det som Byung-Chul Han beskriver
som den disruptiva gesten att avstå –
att inte delta,
inte genast svara.

Samma anda fångas
i Slavoj Žižeks lätt absurda slogan:
“I would prefer not to.”

Det är ett nej som inte stänger,
utan håller världen öppen
för något annat.

Men denna form av motstånd
är lätt att undervärdera.

Den saknar dramatik.

Den saknar synlighet.

Den känns inte som handling.

Och kanske är det därför
den blivit så ovanlig.

I en kultur där initiativ, aktivitet
och ständig framåtrörelse
betraktas som självklara uttryck för ansvar

försvinner de praktiker
som inte producerar något
omedelbart mätbart.

Att avstå.

Att vänta.

Att inte genast fylla tystnaden
med ett ställningstagande.

Det faller utanför
samhällets belöningsstrukturer.

Det är också en form av politisk handling,

om än en tyst sådan.

Inte ett ställningstagande i offentligheten,
utan en vägran att låta sig ryckas med
av dess tempo.

Ett sätt att återta rätten
till sin egen rytm –
att låta tanken svara långsamt
i en värld som ständigt begär snabbhet.

Det är vår viktigaste uppgift nu –
att hålla kvar de mellanrum
där tanken kan dröja,
där det ännu oformulerade
kan växa fram
innan det slås fast.

Det är i de här mellanrummen –
mellan tanke och gensvar,
mellan det sagda

och det ännu obesvarade –

som den fria tanken

långsamt kan ta form.

Text: Jonas Ivarsson